

PAMIATKOVÁ REZERVÁCIA ĽUDOVEJ ARCHITEKTÚRY ČIČMANY

výnimočný pokus o obnovu významnej lokality ľudového staviteľstva na Slovensku

Ing. Miloš DUDÁŠ, PhD.
Krajský pamiatkový úrad Žilina

Abstrakt

Rázovitá obec Čičmany, situovaná v Strážovských vrchoch na severozápadnom Slovensku, už od konca 19. storočia púta pozornosť mnohých návštevníkov z domova i zo zahraničia. Laickú i odbornú verejnosť priťahuje najmä osobitosťou svojho folklóru, neopakovateľnou architektúrou a malebnosťou okolitého prírodného prostredia. Pôvab pestrofarebných a bohato zdobených výšiviek, krása ľudového spevu a jedinečnosť ľudového staviteľstva so svojráznou dekoratívnou výzdobou sú lákadlá, ktoré bezprostredne zaujmú každého. Bohatá a nikde inde na Slovensku ďalej nedoložená výmaľba vonkajších zrubových stien domov, vo forme štylizovaných geometrických vzorov a ornamentov, je ojedinelým zjavom v celom stredoeurópskom regióne.

Prvá písomná zmienka o Čičmanoch pochádza z roku 1272, kedy sa spomínajú ako „possessio Cziczman“.¹ Na základe ďalších historických prameňov a ich odpisov zo 14. až 17. storočia možno predpokladať, že Čičmany v 14. storočí nielenže existovali, ale už vykazovali znaky feudálnej dediny so staršou tradíciou jej vzniku.² Na základe toponymie chotárných gruntov odvodených od mien rodín, ktoré aspoň sčasti patrili k pôvodným obyvateľom obce, možno Čičmany považovať za obec slovenského pôvodu. Na druhej strane v minulosti existovali odborné názory o nemeckom alebo bulharskom pôvode ich obyvateľov. Jedna z týchto teórií vychádza z architektonického porovnania poschodových zrubových stavieb v obci so stavbami v neďalekej nemeckej oblasti hornej časti Turčianskej stolice.³ Do istej miery možno pripustiť vplyv, ktorý na architektúru a konštrukciu čičmianskych poschodových domov mohla mať blízka nemecká komunita. Druhá teória zasa poukazuje na balkánsky pôvod samotného názvu obce, ktorý sa tu mal dostať s obyvateľstvom počas valašskej kolonizácie.⁴

Čičmany ako zemepanská dedina v priebehu storočí vystriedala viacerých majiteľov. Medzi prvých patrili rodiny Jesenských a Rakovských z Turca. Niekoľko storočí ich vlastnili

¹ MARKOV, J.: Štúdie a materiály k dejinám Čičmian. In: Vlastivedný zborník Považia, roč. VI, 1966, s. 126.

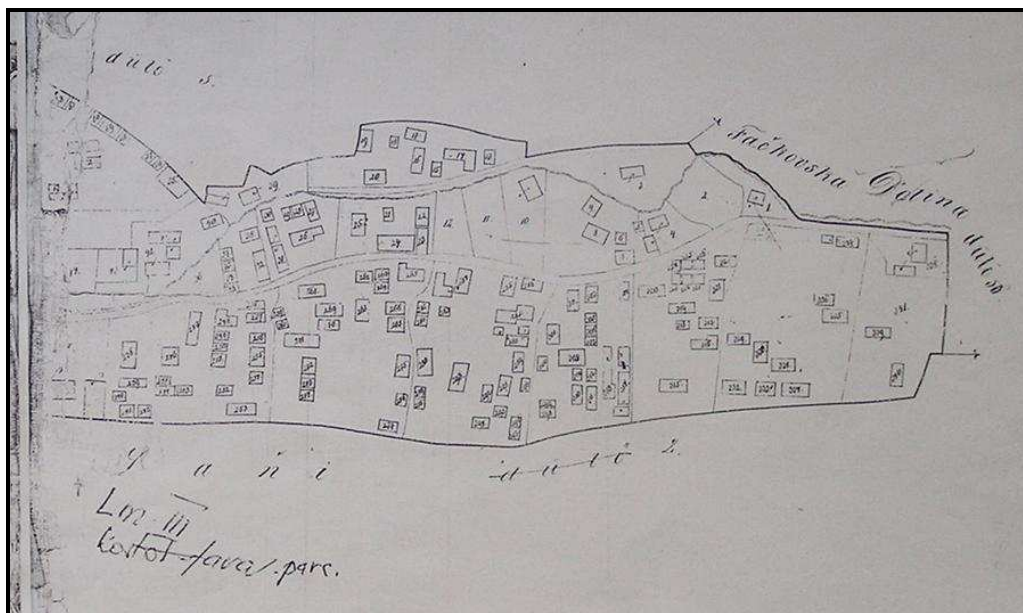
² Čičmany. Zost. E. Munková. Martin : Vydavateľstvo Osveta pre Považské múzeum Žilina, 1992, s. 14 a 15.

³ Predovšetkým s poschodovými domami v Kremnických Baniach, Hornom a Dolnom Turčeku a ďalších dedinách v širšom okolí Kremnice.

⁴ Čičmany. Ref. 2, s.13.

rodiny Šeréniovcov a Telekyovcov a od polovice 19. storočia Bertcholdovci, ktorým obec patrila až do znárodnenia v roku 1945.

Podľa dochovaných mapových podkladov z 18. a 19. storočia je možné pôvodné Čičmany charakterizovať ako obec s voľne zoskupenou zástavbou pozdĺž toku rieky Rajčanky (pôvodný názov Žiliňanka) s jasne viditeľným rozdelením chotára na jednotlivé grunty. Na týchto gruntoch sa okolo veľkých usadlostí sústredili ďalšie obytné stavby s príslušnými hospodárskymi objektmi, ktoré obývali postupne sa osamostatňované rodiny so silnými príbuzenskými väzbami. V 16. storočí bolo v Čičmanoch evidovaných 15 gruntov, ku ktorým neskôr pribudol ešte jeden. Každému z nich prináležal názov odvodený od mena rodiny, ktorá ho mala v držbe a užívaní.⁵ Uvedené rodiny boli pravdepodobne súčasťou pôvodného obyvateľstva, a tak ich mená potvrdzujú teóriu o slovenskom pôvode obce.

Obr. 1 Výrez mapy Čičmian z 2. polovice 19. storočia, voľne zoskupená zástavba obce

Vplyvom pomerne veľkej chudoby a dlhodobo pretrvávajúcemu uhorskému dedičskému zvykovému právu sa v Čičmanoch až do začiatku 20. storočia zachovala v aktívnej podobe forma tzv. veľkorodiny. Pre mladých, ale už dospelých ľudí, bolo veľmi ťažké osamostatniť sa a opustiť „otcovský grunt“. Žili spolu na jednom mieste s rodičmi, starými rodičmi a častokrát i so svojimi deťmi pod jednou strechou alebo tesne vedľa seba na spoločnom grunte. Práve rodová symbióza a existencia veľkorodiny, kde nebolo výnimkou, že v jednom dome žilo až 20 - 30 osôb, osobitým spôsobom formovala čičmiansky dom, jeho architektúru, interiér a priestorové členenie.

⁵ Držiteľmi týchto gruntov boli: Brundza, Cigán, Divko, Gregor (Gregorka, Gregorov), Hrvol, Huljak, Jokel, Kohút, Mjakiš (Makiš), Petráš, Pieš, Podušel, Smieško a Zaťko. Začiatkom 18. storočia pribudol Trníkovský grunt.

Pôvodný čičmiansky dom bol dvoj., resp. trojpriestorový s radením miestností izba – vstupná sieň (pitvor) a komora. V izbe sa pomerne dlho používala pec s otvoreným ohni-skom, tzv. čierna izba, a k jej premene na čistú izbu bez ohňa došlo všeobecne až po I. sve-tovej vojne. Pri veľkom počte obyvateľov domu začali jednotlivé gazdiné využívať aj vlastné ohniská (pece so sporákmi), ktoré mohli byť umiestnené tak v izbe, komore alebo pitvore. Komory sa vplyvom existencie veľkorodiny nevyužívali len na skladovanie potravín, odevov, riadu či drobných remeselných výrobkov, ale zároveň plnili aj obytnú funkciu. Predovšetkým slúžili na spanie a uloženie osobného majetku mladých, ešte slobodných členov rodiny alebo bezdetných novomanželov. Ak pre väčší počet členov rodiny nebol v dome stále dostatok miesta, dochádzalo k vytváraniu komôr v podstrešných priestoroch prízemných domov. Naj-skôr len nad komorou a neskôr i nad izbou. Malé podstrešné komory boli skryté pod šindľo-vou strechou a ich steny zhotovené z nahrubo opracovaných trámov kopírovali jej sedlový tvar. Presvetlenie a vetranie komôr bolo veľmi strohé. Zabezpečovali ho malé vikiere s pultovou strieškou (tzv. dýmniky) umiestnené na sedlovej streche približne nad miestom pece, resp. na valbe strechy alebo malé okienka prelamujúce valbu na dve polovice. Až ne-skôr sa začal uplatňovať zrubový a doskový štít s jedným alebo dvoma oknami a ako po-sledná drevená pavlač. Domy s podstrešnými komorami vytvárali akýsi vývojový medzičlá-nok od prízemného domu k poschodovému, ktorý charakterizoval čičmianske gazdovské usadlosti po celé 18. a 19. storočie. V 19. storočí medzi najväčšie usadlosti patrili: Joklovce, Hamaľovce, Petrášovce, Kukanovce, Radenovce a Kohútovce. Niekoľko poschodových zru-bových domov s plne vyvinutým pôdorysom poschodia sa v Čičmanoch nachádzalo ešte začiatkom 20. storočia.

Obr. 2 Poschodový a prízemné domy s podstrešnými komorami, tzv. Kukanovce (foto: E. Málek, 1906)

Z výtvarného hľadiska je nesporne najzaujímavejšie dekoratívne zdobenie vonkajších zrubových stien čičmianskych domov. Bohatá a nikde inde na Slovensku ďalej nedoložená výmalba vo forme rozvinutých štylizovaných geometrických vzorov je svojím spôsobom ojedinelým zjavom v celom stredoeurópskom regióne. Maľovanie celej plochy vonkajších zrubových stien domov sa neuskutočňovalo naraz. Výzdoba začala od jednoduchých foriem až dospela k rozvinutej geometrickej skladbe ornamentálnych motívov. Najskôr sa zdobili náro-

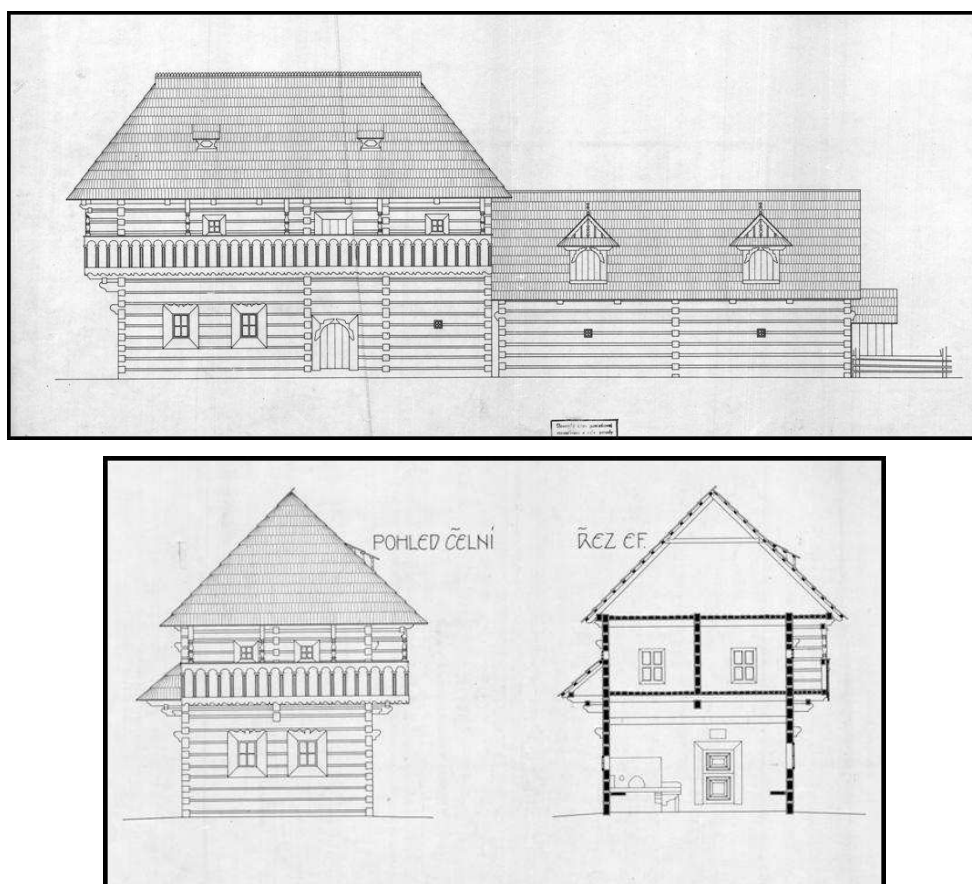
Obr. 3 Prízemné domy s loggiami a podstrešnými komorami, tzv. Filipovce (foto: E. Málek, 1906)

Obr. 4 Jednoduchá výmalba prízemného domu, tzv. Radenovce (foto: E. Málek, 1906)

žia zrubov, a to na mieste priečného rezu dreva z konzervačných dôvodov. Postupne sa maľba rozširovala na plochy okolo okenných otvorov a vstupných dverí a na spodné základové a vrchné tzv. zátvorové brvno zrubovej konštrukcie. Až v druhej polovici 19. storočia sa začína maľovať celá plocha stien a vo väčšom rozsahu sa využíva dekor vo forme geometrických štylizovaných motívov (bodka, kríž, dvojité volúta, trojuholník, kosoštvorec, jednoduchá vlnovka, cik-cak motív a pod.). Geometrický vzor vytváral pásovú výzdobu stien, a to tak, že na každom tráme bol po celej dĺžke realizovaný jeden rovnaký a od susedných trámov nezávislý ozdobný motív.

Postupné spoznávanie a oceňovanie krás a hodnôt Čičmian začína na Národopisnej výstave Československej v Prahe v roku 1895. Jedným z hlavných cieľov výstavy malo byť zdôraznenie svojbytnosti a vzájomnosti kultúr Čechov a Slovákov. V jej expozičných priestoroch bola okrem dolnooravského usadlosti prezentovaná aj replika gazdovského dvora z Čičmian. Postavil ho architekt A. Makovec podľa terénneho výskumu a zamerania typických čičmianskych domov architekta Dušana Jurkoviča. Gazdovstvo bolo situované v širokej ohrade a skladalo sa z poschodového domu a niekoľkých hospodárskych objektov (maštal' a včelín, ostatné menšie objekty sa pre nedostatok finančných prostriedkov už nepostavili).

Obr. 5 a 6 Časť dokumentácie D. Jurkoviča, podľa ktorej bol postavený poschodový dom na Národopisnej výstave Československej (archív PÚ SR v Bratislave)

V 20. rokoch 20. storočia o Čičmany prejavila záujem aj Alica Masaryková, dcéra prvého československého prezidenta Tomáša G. Masaryka. V obci sa uskutočnila súťaž o najkrajšie vymaľovaný dom a prítomnosť dcéry prezidenta mala povzbudiť miestnych obyvateľov k udržaniu si svojich tradícií, zvykov a obyčajov.

V roku 1937 bol do Národopisného oddelenia Národného múzea v Prahe prenesený poschodový dom „Joklovce“ pochádzajúci z roku 1714. Mal sa stať súčasťou jeho muzeálnej zbierky. Opätovná výstavba domu ako zástupcu typickej slovenskej ľudovej architektúry bola plánovaná v areáli pripravovaného Československého múzea v prírode.⁶

Obr. 7 Poschodový tzv. Joklov dom, ktorý bol v roku 1937 prevezený do Prahy (foto: E. Málek, 1906)

Samotné prenesenie objektu do Prahy však vyvolalo nevôľu mnohých predstaviteľov slovenských kultúrnych inštitúcií a predstaviteľov štátnej správy. Medzi iným aj interpeláciu poslanca K. Floreka na vládu vo veci vyvážania vzácných pamiatok zo Slovenska do Čiech.

⁶ V rokoch 1936 – 1938 bol oficiálne schválený návrh Drahomíry Stránskej na zriadenie národopisného múzea v prírode v Prahe. Návrh vychádzal z územného hľadiska, t. j. zo zastúpenia jednotlivých stavebných typov z celého Československa. ŠTIKA, J. – LANGER, J.: Československé múzeá v prírode. Martin; Ostrava : Osveta; Nakladatelství Profil, 1989, s. 23-24.

Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku musel vysvetľovať Krajinskému úradu v Bratislave, ale aj Muzeálnej slovenskej spoločnosti a Slovenskému národnému múzeu v Turčianskom Sv. Martine, prečo dopustil prevezenie vzácneho objektu za hranice Slovenska. Ten sa však už od roku 1924 usiloval, aby bol dom zachovaný na pôvodnom mieste, no neúspešne. Existoval zámer, že dom odkúpi štát a zriadi v ňom útulok pre turistov, umelcov alebo národopisných vedeckých pracovníkov, prípadne sa celá usadlosť mala využívať ako hospodárska škola pre konanie rôznych kurzov. Referát oslovil niekoľko kultúrnych inštitúcií, medzi nimi aj Maticu slovenskú, spolok Živena a Spolok slovenských umelcov, no bezvýsledne. O poschodový zrubový dom nikto neprejavil seriózný záujem.⁷ Nakoniec sa plánovaná výstavba múzea v prírode v Prahe v predvečer vypuknutia II. svetovej vojny nerealizovala a ani Joklov dom sa už nepostavil. Dnes nie je jasné, kde sa daný objekt, resp. jeho zložená časť nachádza, a či vôbec ešte existuje.

Niekoľko veľkých požiarov v prvej polovici 20. storočia (1907, 1921 a 1945) v značnej miere znehodnotilo pôvodné urbanistické a architektonické kvality Čičmian.⁸ Počas najničivejšieho požiaru v roku 1921 zhorelo množstvo obytných domov a hospodárskych objektov dolného – severného konca obce. Jednou z mála výnimiek boli prízemné obytné domy č. 42 a 44 (tzv. Čechovce) a niekoľko ďalších objektov (napr. domy č. 65, 141, 143 a 145). Dom č. 42 je novší, postavený v roku 1913, a v jeho podkrovnom priestore sa nachádzajú štyri malé obytné komory. Dnes tvorí súčasť expozície Považského múzea Žilina a prezentuje spôsob života a bývania spoločníkov v Čičmanoch. Z historického a architektonicko-konštrukčného hľadiska hodnotnejším je obytný dom č. 44 s dvoma podstrešnými komorami. Postavili ho v 2. polovici 18. storočia (po roku 1763). Hoci sa výraz jeho strechy a štítu vplyvom požiarov čiastočne zmenil, možno ho považovať za najstarší zrubový dom celej pamiatkovej rezervácie.

Písomné upovedomenie o devastačnom požiari v roku 1921 dostalo Ministerstvo pre správu Slovenska prostredníctvom hlavného slúžneho. Ten v liste poukázal na jedinečnosť tejto lokality, ktorá súrne potrebuje finančnú pomoc a štátnu subvenciu. Zásluhou architekta Dušana Jurkoviča sa už rok po požiari začala príprava komplexnej obnovy zničenej dediny. Štát „vyhorencom“ poskytol mimoriadnu podporu vo forme dodávok materiálu na výstavbu nových drevených domov. No stanovil podmienku, že sa vybudujú v analógii s pôvodnou drevenou architektúrou, teda v miestnom tradičnom štýle. Od Vládneho komisariátu pre zachovanie umeleckých pamiatok na Slovensku vzišiel návrh, aby sa dali vypracovať predpisy

⁷ Archív Pamiatkového úradu SR v Bratislave. Fond Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku (1923 – 1938).

⁸ Požiar v roku 1907 zničil strednú časť obce, kde zhorelo 45 obydľí (obytných domov vrátane hospodárskych objektov) a škola. Požiaru z 8. októbra 1921 podľahlo 49 obytných domov, čo znamenalo, že takmer polovica obce bola zničená a vyše 500 ľudí stratilo strechu nad hlavou. Požiar v apríli 1945 úplne zničil 84 objektov, ťažko poškodil 59 a ľahko 101 objektov.

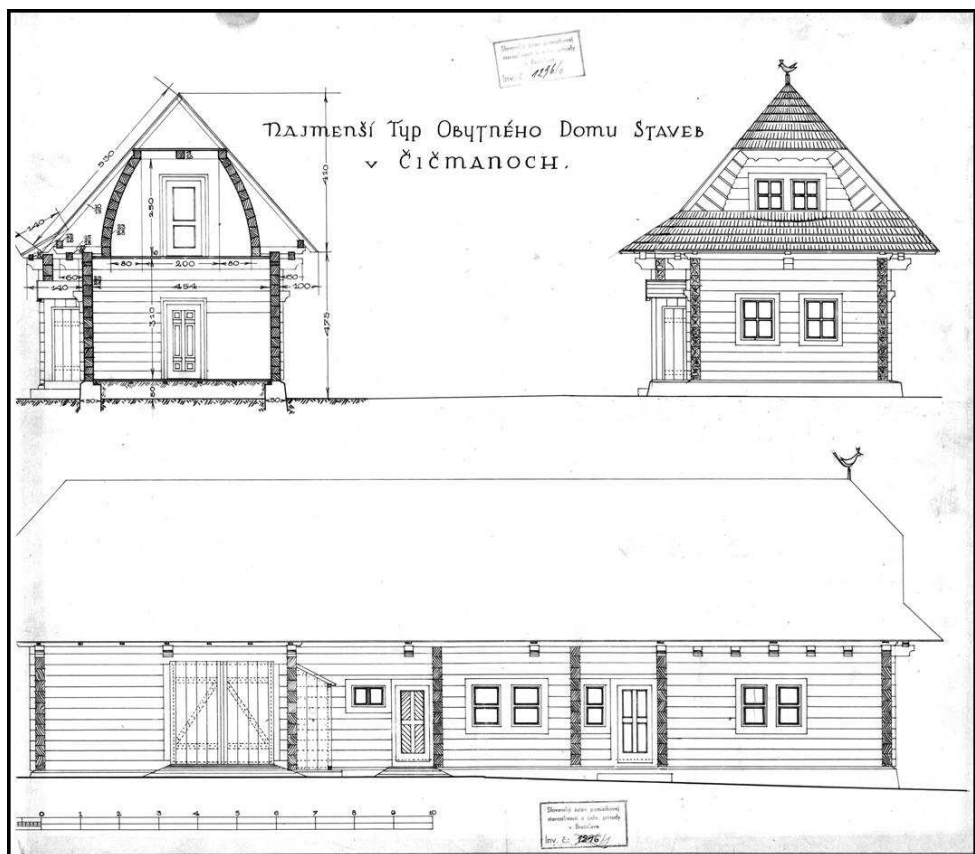
Obr. 8 Prízemné domy s podstrešnými komorami č.42 a 44 (foto 1928)

a plány pre nové stavby financované štátom.⁹ Projekty pripravil architekt Jindřich Merganc pod dozorom samotného Dušana Jurkoviča. Pri ich spracovávaní vychádzal z tradičnej drevenej architektúry Čičmian a ich hlavným cieľom bolo zachovanie vonkajšieho vzhľadu, miery, proporcie, rozmerov a celkového charakteru pôvodných objektov. Samozrejme s vnútornou dispozíciou už čiastočne prispôbosenou dobovým požiadavkám nových vlastníkov a kultúre bývania 1. polovice 20. storočia. Ako predlohy projektantom slúžili vybrané usadlosti (poschodový Joklov dom a prízemný Bakulov dom). V závislosti od veľkosti stavebnej parcely a možností majiteľov boli v rokoch 1922 - 1923 vyprojektované tri typy domov:

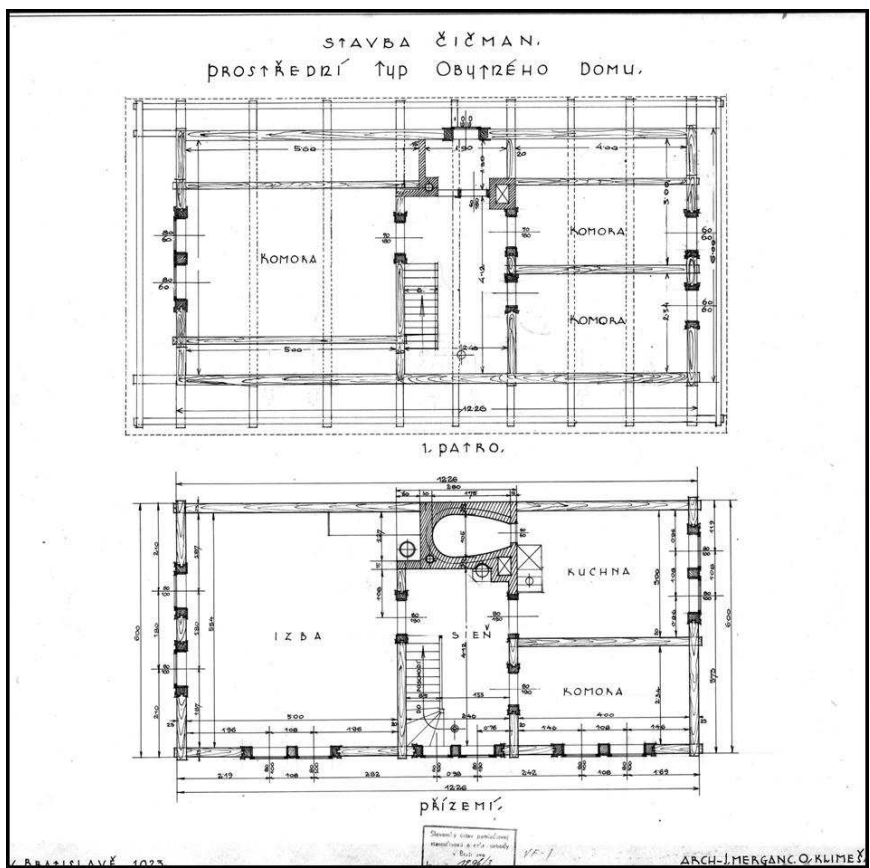
- I. typ - prízemný s pôdorysnými rozmermi obytnej časti 5 x 12,5 m, na ktorú priamo pod spoločnou strechou nadväzovala hospodárska časť (chliev a stodola) o dĺžke 10,5 m,
- II. typ – prízemný s podstrešnými komorami s pôdorysnými rozmermi 6 x 12 m, v jeho štíte bola navrhnutá malá drevená pavlač; hospodárske stavby mali stáť bokom,
- III. typ – poschodový s pôdorysnými rozmermi 6 x 12 m; na poschodí mal okrem vstupnej časti a komory aj izbu a pozdĺž štítovej a jednej bočnej pozdĺžnej steny situovanú vonkajšiu pavlač; hospodárske stavby boli umiestnené zvlášť.

V zmysle zachovania pôvodného výrazu obce Vládny komisariát určil ako stavebný materiál drevo, zrubovú konštrukcia a šindľovú krytinu. Uvedené projekty troch typov domov boli vypracované s tým, že priamo na mieste sa počas výstavby objekty budú môcť v jednotlivých detailoch upravovať a čiastočne prispôbovať niektorým požiadavkám vlastníkov.

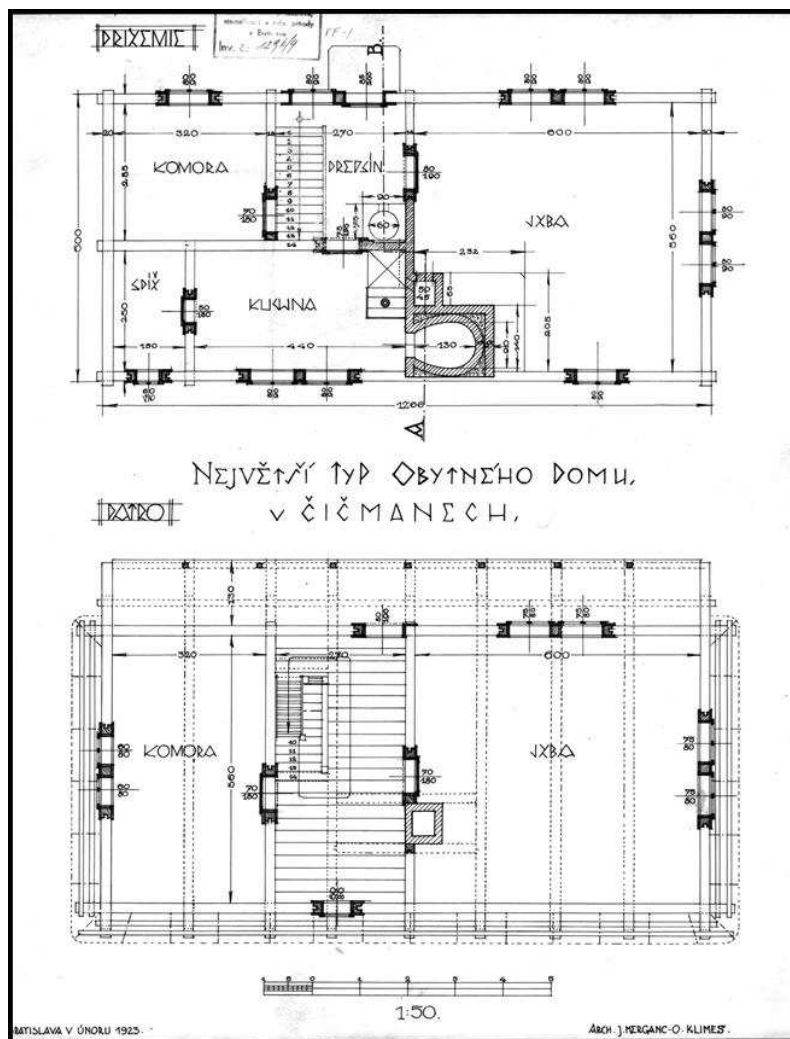
⁹ Vládny komisariát pre zachovanie umeleckých pamiatok na Slovensku pôsobil v Československej republike v rokoch 1919 – 1922 a v roku 1923 ho nahradil Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, ktorý existoval do roku 1938.

Obr. 9 I. typ (najmenší) novoprojektovaného prízemného domu (archív PÚ SR v Bratislave)

Obr. 10 II. typ (stredný) novoprojektovaného prízemného domu (archív PÚ SR v Bratislave)

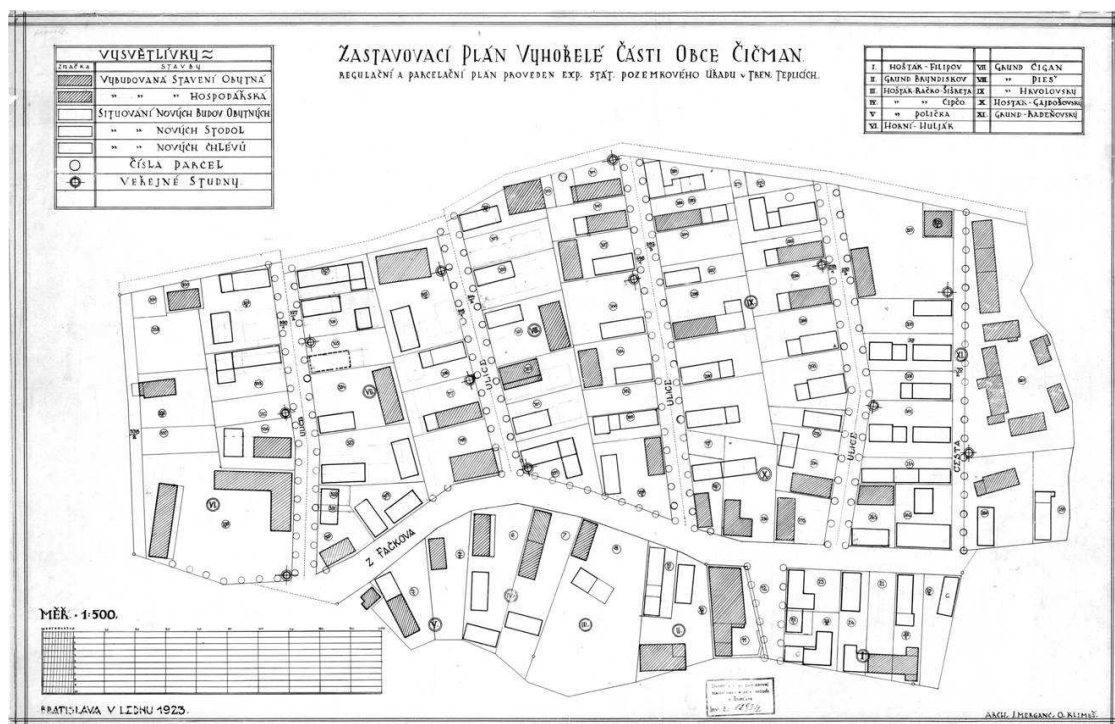

Obr. 11 III. typ (najväčší) novoprojektovaného poschodového domu (archív PÚ SR v Bratislave)

Ešte predtým ako mohlo dôjsť k započatiu výstavby nových zrubových domov podľa schválených typových projektov, štátny geometer preparcelizoval časť zhorenej obce. Nová parcelácia avšak nerešpektovala pôvodnú nepravidelnú zástavbu. Na základe požiadaviek vyhorelcov boli pre každú rodinu a jej obytný dom vymerané samostatné parcely, a to bez ohľadu na to, že sa predtým na jednom pozemku nachádzalo aj viac obytných domov a spoločne tam bývalo viac rodín. Tak sa pôvodný urbanizmus obce s dominujúcou nepravidelnou zástavbou jednotlivých gazdovstiev a dvorov situovaných pozdĺž cesty a vodného toku vplyvom enormného záujmu o nové stavebné pozemky narušil a deformoval. Došlo k úplne novému preparcelizovaniu zhorenej časti obce a tam, kde pôvodne stálo cca 40 domov sa začalo s výstavbou 60 nových objektov. Nepravidelná zástavba sa tak zmenila na sieť pravidelných uličiek kolmo vychádzajúcich z hlavnej prístupovej komunikácie jedným – východným smerom. Celá udalosť sa odohrala bez vedomia Vládneho komisariátu.

V rokoch 1921 – 1923 bolo postavených 24 drevených domov a 12 hospodárskych stavieb z materiálu, ktorý dotoval štát, no bez rešpektovania zásad obnovy tradičnej architektúry obce. Na stavbách pracovali tesári z okolitých dedín, ktorí nevychádzali

z miestnej architektúry a výraz nových domov nespĺňal požiadavky obnovy. Situovanie objektov na nových parcelách sa dialo chaoticky, len podľa prání vlastníkov a bez ohľadu na celkovú urbanistickú koncepciu.

Obr. 12 Zastavovací plán obce spracovaný Štátnym referátom na ochranu pamiatok na Slovensku (archív PÚ SR v Bratislave)

Už v júli 1922 zodpovedný pracovník vypracoval správu o stave vyhorených Čičmian, kde popísal daný stav: „...pohorenisko je už rozparcelované, ulice vytýčené, väčšinou vykopané základy a miestami aj vymurované“. Z tohto hľadiska bol Vládny komisariát viazaný novou parceláciou, a jedinou možnosťou ako zasiahnuť do ďalšej nekontrolovateľnej výstavby Čičmian bolo zhotoviť nový zastavovací plán a čo najrýchlejšie dokončiť spracovanie schválených typových projektov drevených domov. Výstavba nových usadlostí však stále pokračovala. Mnohí vlastníci nerešpektovali podmienku zachovania tradičného rázu dediny a pri budovaní domov vnášali do ich výrazu a konštrukcie nové nepôvodné prvky. Vládny komisariát vyslovil nespokojnosť so stavebnou činnosťou Čičmancov. Tí neboli ochotní rešpektovať predpisy týkajúce sa tradičného materiálu a architektonického výrazu obce. Na základe týchto skúseností novozriadený Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku (právny nástupca zaniknutého Vládneho komisariátu pre zachovanie umeleckých pamiatok na Slovensku) vydal Protokol o stavebných podmienkach novej výstavby Čičmian. Pohorelci sa svojim podpisom pod protokol zaväzovali k rešpektovaniu a dodržiavaniu týchto podmienok. Medzi tie základné patrili:

- nové stavby umiestniť na parcelách podľa zastavovacieho plánu, ktorý dal vypracovať bývalý Vládny komisariát ochrany pamiatok na Slovensku,
- na hraniciach pozemkoch vysádzať stromy, aby sa zabránilo šíreniu prípadného požiaru,
- v každom dome odvádzať dym murovaným komínom,
- podľa pokynov štátneho technika a lekára zriadiť zdravotne nezávadné studne,
- v dobrom stave udržiavať cesty, ktoré vznikli novou parcelizáciou,
- stavby realizovať z dreva so šindľovou krytinou v spôsobe a podobe obvyklým pre Čičmany,
- všetky šindľové strechy riadne napustiť karbolínom,
- krytiny ako plech, lepenka a eternit sú vyslovene zakázané,
- v obdobných formách a z dreva sa musia realizovať všetky ostatné vedľajšie stavby, ploty a ďalšie príslušenstvo,
- tieto podmienky sa vzťahujú aj na stavby, ktoré boli vybudované pred vydaním týchto pravidiel a bez povolenia príslušných úradov; úrad si vyhradzuje právo nariadiť na týchto objektoch prípadné zmeny, pričom sa bude prihliadať na to, aby náklady citelne nezaťažili stavebníka.

Pokiaľ stavebníci súhlasili s uvedenými podmienkami Protokolu, mali nárok na bezplatné pridelenie stavebného dreva ako štátnu subvenciu. V opačnom prípade sa drevo malo dodávať len v obmedzenom množstve.

Až po vyššie spomínanom zásahu Štátneho referátu na ochranu pamiatok sa nová výstavba dostala pod kontrolu. V rokoch 1924 - 1925 sa už začala riadiť určenými požiadavkami v zmysle zastavovacieho plánu vyhorenej časti obce a spracovanými stavebnými plánmi. Hlavným dozorcom výstavby sa stal Franišek Faulhamer, ktorý priamo v teréne riadil a kontroloval všetky práce a do plánov zakresľoval prípustné zmeny a detaily. Nová výstavba bola ukončená koncom roku 1927. Najviac stavebníkov sa rozhodlo pre prvý najjednoduchší typ domu. Z poschodových domov sa realizovali len tri. Na pohorenisku i mimo neho bolo postavených celkovo 66 obytných domov a 29 hospodárskych stavieb. Typovým plánom vyhovovalo 42 domov a 17 hospodárskych objektov. Ostatné stavby realizované počas živeľnej výstavby v rokoch 1921-1923 (24 obytných domov a 12 hospodárskych objektov) sa svojou architektúrou, konštrukčným a výtvarným riešením v značnej miere odlišovalo od pôvodných čičmianskych domov i od projektovaných novostavieb.¹⁰ Z dôvodu veľkých investícií sa Štátny referát snažil aj o zabezpečenie obce proti prípadnému budúcemu požiaru. Už v rámci zastavovacieho plánu sa počítalo s umiestnením 2-3 studní v jednotlivých uliciach a ďalšími protipožiarnymi opatreniami (prehĺbenie koryta potoka, umiestnenie vod-

ných kadí a pohotovostných rebríkov). Pre nezáujem sa prikróčilo len k nákupu prístrojov pre miestny dobrovoľný hasičský zbor.

Nové zrubové domy sa už stavali na betónových alebo murovaných podmurovkách (plná pálená tehla) a jednotlivé trámy boli už strojovo opracovávané na pílach. Veľkosť okenných otvorov sa zväčšila a vo veľkej miere sa začali používať združené okenné konštrukcie s novým členením výplne. Namiesto hlinených pecí s otvoreným ohniskom sa stavali murované pece a sporáky a z bezpečnostných dôvodov vysoké tehlové komíny. Podstrešné komory boli síce prispôsobené na bývanie, no ľudia ich za týmto účelom využívali len sporadicky. Drevené pavlače v uličných štítových stenách sa tak stali skôr dekoračným ako úžitkovým prvkom nových domov.

Väčšina obytných domov má identické rozmery, ich vzhľad a architektúra zodpovedá použitým typovým návrhom a navzájom sa líšia len dostavbou hospodárskych priestorov a niektorými individuálnymi znakmi prejavujúcimi sa vo výzdobe doskových štítov, pavlačí a výmaľbou exteriérových stien (domy č. 89, 98, 118, 136 a pod.).

Dekoratívna výmaľba vonkajších stien sa do súčasnej podoby vyvinula až začiatkom 20. storočia. Po požiari obce v roku 1921 začala postupne upadať. Z týchto dôvodov pamiatkové orgány vyzývali miestnych obyvateľov (najmä ženy), aby ozdobnú maľbu zachovávali a ďalej prezentovali v tradičných motívoch a formách. Aj preto zorganizovali súťaž o najkrajšie vymaľovaný čičmiansky dom. Gazdiné súperili a predhánali sa v použití nových bohatších tvarov, dekorov a motívov. Odovzdávania cien autorkám najkrajšie vymaľovaných domov sa osobne zúčastnila aj Alicia Masaryková. Samotné ceny pozostávali z komodít ako bol drevený stavebný materiál či hovädzí dobytok a ovce. Popri zvýšenom záujme obyvateľov o starú tradíciu výmaľby obvodových stien domov to viedlo k určitému degradovaniu a potlačeniu pôvodných tradičných tvarov a motívov. Jednotlivé ozdobné pásy sa už nemaľovali len na jeden trám, ale geometrický motív začal svojou výškou zasahovať dva a niekde až tri trámy domu. Rozdiel nastáva aj v kompozícii a ornamentálnej výzdobe, kde pôvodne jednoduchšie formy dopĺňajú nové vzory čerpajúce námety z ľudových výšiviek (štylizované motívy vtáka, kalichu, zvonov, ruží, srdca a pod.). Mení sa aj hlinitý materiál výzdoby a stále viac začína prevládať vápno, do ktorého sa neskôr pridávajú nevhodné továrensky vyrábané prísady.

V apríli 1945 Čičmany vypálilo nemecké vojsko. Podľa správy štátneho stavebného úradu v Žiline z roku 1947 bolo úplne zničených 84, ťažko poškodených 59 a ľahko poškodených 101 objektov obytného a hospodárskeho charakteru. Väčšina stavebníkov však už odmietala obnovovať domy v ich pôvodnej zrubovej konštrukcii nakoľko sa báli ďalších požiarov. Navyše tvrdili, že čičmianske domy stavali nemeckí tesárski majstri a preto nie sú pô-

¹⁰ Archív Pamiatkového úradu SR v Bratislave

vodne slovenské, ale nemecké. Z týchto dôvodov požadovali povolenie stavať murované ohňovzdorné domy. Na ich stranu sa postavil Štátny stavebný úrad v Žiline, ktorý požiadala o stanovisko Povereníctvo školstva a národnej osvety, pamiatkový odbor v Bratislave. V januári 1948 sa konala porada spomínaného odboru pamiatok so zástupcami Slovenskej akadémie vied a umení, Komory architektov a Slovenského národného múzea. Jedným z prerokovaných bodov uvedenej porady sa stala problematika obnovy požiarom zničených Čičmian. Ako vyplýva zo zápisnice, Čičmany sa mali zachovať a obnoviť ako typický a jedinečný súbor drevených stavieb priamo na mieste – in situ.¹¹ Napriek neochote miestnych obyvateľov sa obec začala obnovovať v intenciách zachovania jej tradičnej drevenej architektúry. Z bezpečnostných dôvodov a vzhľadom na podmienky poistenia novopostavených alebo obnovených drevených objektov voči ohňu, sa pôvodná šindľová krytina začala vo veľkom nahrádzať tvrdou skladanou (hlinená a betónová škridla alebo azbesto-cementové šablóny). Vo väčšej miere sa už začal používať plech.

Posledný pôvodný čičmiansky poschodový dom s čiernou izbou a otvoreným ohniskom (tzv. Petrášovce), ktorý nebol požiarmi v roku 1921 a 1945 zničený, a to aj napriek úsiliu pamiatkových orgánov, asanovali v roku 1958. O rok neskôr čiastočne aj dom č. 137 (tzv. Radenov dom) z roku 1924. Ten bol našťastie v roku 1967 obnovený pre muzeálne účely a dnes patrí tak, ako dom č. 42, Považskému múzeu Žilina. Je to jediný poschodový dom v Čičmanoch a v jeho interiéri je prezentovaná expozícia predstavujúca zamestnanie, ľudový odev, zvyky a ľudové umenie miestnych obyvateľov.

Obr. 13 Poschodový dom "Petrášovce" asanovaný v roku 1958 (foto: E. Málek, 1906)

¹¹ Zápisnica zo zasadnutia porady v záležitosti obnovy obce Čičmany a vo veci ochrany drevenej architektúry na Slovensku vôbec, konanej dňa 21. januára 1948 (k číslu 201.164/48). Archív Pamiatkového úradu SR v Bratislave

Súbor čičmianskych obytných domov a hospodárskych objektov s neopakovateľným maľovaným geometrickým ornamentom patri medzi turisticky najatraktívnejšie a najnavštevovanejšie miesta na území Slovenska. Pre svoje architektonické a umelecko-remeselné kvality bola v roku 1977 najhodnotnejšia časť tejto pozoruhodnej lokality vyhlásená uznesením vlády SSR č. 21 za pamiatkovú rezerváciu ľudovej architektúry.¹² Napriek tomu, že dnes Čičmany pozostávajú zväčša len z mladších zrubových objektov, vo veľkej miere postavených po požiaroch obce v roku 1921 a 1945, sú vzácnym dokladom snahy obnoviť, chrániť a prezentovať tradičné ľudové stavitelstvo na severozápadnom Slovensku. Je to zároveň živý dokument histórie našej pamiatkovej starostlivosti v čase tesne po rozpade Rakúsko-uhorskej monarchie a vzniku prvej Československej republiky. Z tohto pohľadu je záchrana už takmer stratenej a ohňom niekoľkokrát vážne poškodenej významnej národopisnej lokality výnimočným počinom tak z hľadiska etnologického, pamiatkovo-historického, ale i kultúrno-spoločenského.

LITERATÚRA a PRAMENE

- Čičmany. Zost. E. Munková, Martin : OSVETA pre Považské múzeum Žilina, 1992.
- DUDÁŠ, M.: Čičmany. In: Pamiatky a múzeá – revue pre kultúrne dedičstvo, č. 4/2002, s. 25–28.
- DUDÁŠ, M.: Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry v Čičmanoch. In: Monumentorum Tutela – ochrana pamiatok 15. Pamiatkový úrad SR, 2004, s. 171–176.
- MENCL, V.: Lidová architektura v Československu. Praha : Academia, 1980.
- PRAŽÁK, V.: K problematice malby zrubových domů v Čičmanech. In: Ľudové stavitelstvo a bývanie na Slovensku. Bratislava, 1963.
- PRAŽÁK, V.: Problém vzniku jednoposchodového domu v Čičmanoch. In: Národopisný sborník, zv.2, Bratislava, 1941.
- PRAŽÁK, V.: Vývoj a typy lidových topenišť v Čičmanech v rámci jejíh obecního vývoje v Československu. In: Sborník Slovenského národného múzea – Etnografia LXI, 1967.
- Zásady pamiatkovej starostlivosti pre Pamiatkovú rezerváciu ľudovej architektúry Čičmany - aktualizácia. Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti Bratislava, 1988.
- Zásady ochrany Pamiatkovej rezervácie ľudovej architektúry Čičmany. Krajský pamiatkový úrad Žilina, 2007 (v tlači).

¹² V Pamiatkovej rezervácii ľudovej architektúry Čičmany sa dnes nachádza 115 ľudových zrubových domov, z toho 32 je evidovaných ako národné kultúrne pamiatky, no len tri domy pochádzajú z obdobia z pred požiaru v roku 1921.